

KLACSMANN BORBÁLA – PATARICZA DÓRA – BUCHMÜLLER PÉTER (szerk.)

A holokausz Magyarországon nyolcvan év múltán

Új kutatási irányok

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, 2024. 430 oldal

A Balázs Gábor és Komoróczy Szonja Ráhel előszavával megjelentetett tanulmánykötet egy több évtizedes, Randolph L. Braham professzor (1922–2018) – *A holokausz Tinódija*¹ – által 1984-ben kezdeményezett és meghonosított hagyomány folytatója, amely minden évtizedben megemlékezik a magyar holokauszról. Ez tehát az ötödik megemlékező kiadvány. Mindenik kötet azt bizonyítja, hogy „a holokausz nem egyetlen esemény, hanem összetett, több földrajzi helyszínen zajló, időben különböző fázisokra bontható történelmi eseménysor, amelynek egyes fázisai különböző tanulságokkal járnak” (3).

Az elsősorban fiatal(abb) kutatók tanulmányait tartalmazó kötet bizonyítja, hogy mindig lehet új megközelítéseket és módszereket alkalmazni, új szempontokat figyelembe venni, és korábban kevésbé kutatott kérdéseket felvetni. Elsősorban azért, mert a holokausz – általánosságban – nem csupán a korabeli, hanem a mindenkori társadalmakról és emberekről (is) szól. Vagyis arról, hogy mi történik akkor, amikor – Radnóti Miklós szavait (lásd *Töredék*) parafrázálva – az ember úgy elaljasul, hogy már önként és kéjjel öl, nem csupán parancsra.

A hat nagy tematikus fejezetre tagolódó kötetben az első, az „Antiszemitizmus és társadalmi reakciók” két tanulmánya egyrészt a Budapesti Ügyvédi Kamara zsidó tagjaival szembeni magatartásán (Ádám István Pál és Buchmüller Péter), másrészt pedig egy, a „tétlen szemlélők” (*bystander*) kategóriájába sorolható nemzsidó budapesti „báméskodó kamasz” visszaemlékezésén keresztül (Kunt Gergely) – akit „a kíváncsiság hajtott” –, egy adott társadalmi csoport, illetve egy konkrét egyén zsidósághoz való viszonyulását helyezi a vizsgálat középpontjába.

A „Gettósítás és munkaszolgálat” című második fejezetben Kónya Judit, a Szegedi Zsidó Hitközség irattári anyaga alapján, a városban és annak környékén szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok segélyezését tárja fel, mégpedig az áldozatok szempontjából. Ily módon az olvasó betekintést nyer abba, „*hogyan jelentett a holokausz az országot, a helyi zsidó közösségek és az egyes ember életében, és ezen belül milyen következményekkel járt a munkaszolgálat bevezetése az áldozatok nézőpontjából*” (97). A második tanulmányban Csapody Tamás a bori munkatábor magyar munkaszolgálatosainak történetét írja meg, mintegy összefoglalva az eddigi kutatásai eredményeit. Az áldozatok és elkövetők 1945 utáni sorsa kapcsán megállapítja, hogy „*a bori tömeggyilkosságok ügyében soha, senkit nem vontak felelősségre itthon vagy külföldön*” (123). A fejezetet záró tanulmányában Klacsmann Borbála a pesti gettó topográfiáját és mikrotörténetét vázolja a gettósítást túlélők visszaemlékezéseire alkalmazva a térbeliség története (*spatial history*) módszertanát.

„*E megközelítés lényege – írja –, hogy az ember (épített vagy természeti) környezetét tudatos konstrukcióként, a történelem során létrehozott, szüntelenül változó produktumként kezeli. Az így felfogott térhez jellegzetes, időben változó használati módok kötődnek. A térbeli tapasztalatokról szóló reprezentáció, egyes terek nyelvi ábrázolása, értelmezése hozzásegíthet a helyszínhez kötődő történelmi események pontosabb megértéséhez.*” (127–128).

A harmadik fejezet tanulmányai a „Lágerek” világát veszik górcső alá. Huhák Heléna a Buchenwald altáborának számító Sömmerdában, 1944 végén és 1945 elején készült magyar női lágernaplókat vizsgálja, amelyek szerzőik belső világához is megnyitja az utat. Huhák arra keresi a választ, hogy

¹ Budapest, 2014.

„Kik és hogyan készítették és írták ezeket a naplókat? Miért szerepel ugyanaz a mondat a borítón? Miben járul hozzá a tábori élet megismeréséhez, ha a naplókat, nemcsak mint szövegeket, hanem mint tárgyakat is vizsgáljuk? Mit árulnak el a naplók arról, hogyan viszonyultak a naplóírók a kényszermunkás léthez és családtagjaik elvesztéséhez?” (158)

Huhákhoz hasonlóan Szécsényi András tanulmánya is a magyar zsidó deportáltak naplóbegyűjtésére fókuszál. Ő a Bergen-Belsenből Theresienstadtba evakuáltak feljegyzéseit vizsgálja a mindennapok (*history of everyday life*) és az érzelmek (*history of emotions*) története megközelítésben. Szerinte:

„A naplók nyelve... pontosan leképezi a naplóírók érzéseit. A naplók egyfajta »érzelmi menedéket« is nyújtanak szerzőiknek, ami a holokauszt vonatkozásában azt jelenti, hogy a megírás folyamata nagyobb érzelmi biztonsághoz juttatta készítőjét, mint az az állapot, amiben egyébként létezik, függetlenül azok lehetséges szerteágazó motivációitól.” (223–224)

Szabó Alexandra M. tanulmánya önmagában is egyedülálló, hiszen ráirányítja a figyelmet a globálisan vett holokauszt egy sokkal kevésbé ismert és kutatott, a köztudatban szinte alig jelen levő aspektusára, mégpedig a roma holokausztra. Az elsődleges forrásokra alapozott tanulmány azt vizsgálja, hogy sterilizálták-e a burgenlandi Lakompakon (Lackenbach) 1940. november 23-án felállított koncentrációs táborba deportált lovára romákat? A szerző elsődleges célja, hogy ráirányítsa a figyelmet *„mit jelentett a náci genocídium a roma áldozatoknak, s miben változtatta meg a túlélők életét felszabadulásuk után, milyen hosszú távú következményekkel kellett megbirkózniuk” (201–202).*

A kötet negyedik, „Mentési kísérletek” fejezete kidomborítja, hogy az 1944-es magyar holokauszt idején a zsidóság nem viselkedett passzívan, hanem igyekezett megtenni a tőle telhetőt a rendkívül nehéz és veszélyekkel teletűzdelt, csupán szűk mozgásteret engedélyező körülmények közepette. Ezt domborítja ki Lénárt András és Pataricza Dóra tanulmánya, akik a cionista mentőakció keretében az ún. Kasztner vonatra felkerült szegedi csoport sorsát követik végig. A fejezetben helyet kapott másik tanulmányban Olosz Levente egy teljesen újszerű megközelítésben, a hálózatok kutatás eredményeinek alkalmazásával igyekszik feltárni, hogy hogyan is működött a gyakorlatban a mentés, és ebben milyen szerepet játszott az információáramlás, az anyagi források biztosítására tett erőfeszítések, illetve a hatalmi relációk, vagyis az erőforrások, a döntéshozatal és a befolyás elosztása és irányítása. Olosz azt kívánja bizonyítani – mégpedig sikerrel, a *tíjúl* (az illegális határátlépés Románia irányába) esettanulmányán keresztül –, *„hogy a magyarországi zsidómentő akciók nem egyének elszigetelt erőfeszítésein alapultak, hanem több szereplő összehangolt munkájából bontakoztak ki” (278).* A szerző részéről az is teljesen újszerű megoldás, hogy az olvasó QR-kód segítségével jelenítheti meg a tanulmányt illusztráló ábrákat.

Az „Újrakezdés, korai emlékezet” című ötödik fejezetet szintén két tanulmány alkotja. Bohus Kata azt vizsgálja, hogy Raoul Wallenberg miképpen élt a budapesti alkalmazottai emlékezetében, és ez hogyan járult hozzá a svéd diplomata későbbi emlékezetének alakulásához. A szerző tehát Wallenberg azon magyar munkatársaira irányítja a figyelmet, akik nélkül semiféle mentőakció nem lett volna lehetséges, de akiket eddig nem igazán vett figyelembe a döntően a svéd diplomata személyére fókuszáló szakirodalom. Az újrakezdést Bódi Lóránt tanulmánya képviseli, aki az „izraelita” házassági hirdetéseket elemzi a két világháború között és a vészidőszak után.

„A holokauszt az irodalom tükrében” utolsó, hatodik fejezet tanulmányai már a későbbi évtizedekbe röpitik az olvasót. Kisantal Tamás az 1970-es évek magyar irodalmában igyekszik megragadni a holokauszt emlékezetét, míg Kékesi Zoltán és Zombory Máté az antifasiszta Auschwitz-memoárokat (Betlen Oszkár, Bruno Baum, Hermann Langbein) vizsgálja.

Az előszót író Balázs Gábor és Komoróczy Szonja Ráhel szerint a kötetet alkotó

„tanulmányok nem a magyarországi holokauszt nagy narratíváját, és nem is a zsidó közösségi emlékezetet kívánják megváltoztatni, hanem abban segítik az olvasót, hogy mélyebben megismerje és megértse az eseményeket, és emlékezteti arra, hogy ne feledje, mi és hogyan történt.” (8)

Ahogy Komoróczy Géza találóan megfogalmazta: „*Történelem csak akkor van, ha tudunk róla, ha beszélünk róla.*”²

A gazdag tartalmú, nagyon sok újdonságot és tanulságot tartalmazó, a gondolkodást és a kutatást serkentő igényes kivitelezésű, nagy gondossággal megszerkesztett kiadványt a szerzők rövid életrajza zárja. Kétségtelen, hogy a magyar holokauszt kutatás szép jövő elé néz, mert a Braham professzor gyújtotta lángot szakmailag felkészült fiatalok viszik tovább.

Jakab Attila

2 Komoróczy Géza 2000: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest, 134.